

О. Г. Білорус

академік НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач відділення глобальної економіки і міжнародних фінансів Науково-дослідного фінансового інституту ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна

Т. І. Єфименко

член-кореспондент НАН України, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, президент ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, efimenko@afu.kiev.ua

П. М. Леоненко

доктор економічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, віце-президент ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНА ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ:
ПРЕДМЕТ, МЕТОДОЛОГІЯ, ЗМІСТ**

Oleh Bilorus

Dr. Sc. (Economics), Professor, Academician of the NAS of Ukraine, Emeritus of Science and Technology of Ukraine, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine

Tetiana Iefymenko

Dr. Sc. (Economics), Professor, corresponding member of the NAS of Ukraine, Honored Economist of Ukraine, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, efimenko@afu.kiev.ua

Petro Leonenko

Dr. Sc. (Economics), Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine

**INSTITUTIONAL POLITICAL ECONOMY:
SUBJECT, METHODOLOGY, CONTENT**

JEL classification: Y30.

О. Г. Белорус

академик НАН Украины, доктор экономических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, заведующий отделением глобальной экономики и международных финансов Научно-исследовательского финансового института ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

Т. И. Ефименко

член-корреспондент НАН Украины, доктор экономических наук, профессор, заслуженный экономист Украины, президент ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

П. М. Леоненко

доктор экономических наук, профессор, заслуженный работник образования Украины, вице-президент ГУНУ "Академия финансового управления", Киев, Украина

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ:
ПРЕДМЕТ, МЕТОДОЛОГИЯ, СОДЕРЖАНИЕ**

У досить довгому ряду праць провідних вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі інституціональної економіки монографічне дослідження А. А. Гриценка "Інституціональна політична економія: предмет, методологія, зміст"¹ посідає особливе місце. Воно визначається насамперед масштабністю

¹ Гриценко А. А. Институциональная политическая экономия: предмет, методология, содержание. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. 516 с.

і науковим рівнем аналізу, новизною й оригінальністю постановок та вирішенням низки актуальних питань теорії та практики економічного інституціоналізму, філософським обґрунтуванням порушених проблем.

Великою мірою ці особливості відображені вже в логіці дослідження та структурі монографії. Історико-аналітична розвідка автора розкриває процес виникнення та розвитку окремо політичної економії й окремо інституціоналізму, а потім, з урахуванням цього аналізу, розглядає (“синтезує”) аспекти розвитку політичної економії та інституціоналізму як комплементарних основ формування інституціональної політекономії. Досліджено питання методології інституціональної політичної економії, насамперед її предмета й методу, сходження від абстрактного до конкретного. Після з'ясування теоретико-методологічних засад науковець розкриває інституціональну архітектуру як засіб пізнання та практичного вдосконалення інституціональних систем. Наступний крок – аналіз структури архітектури інституціональної політичної економії як єдності двох взаємопов'язаних частин: 1) описання інституціональних умов функціонування економічної системи, що ґрунтується на емпіричних спостереженнях і узагальненнях; 2) виведення системи економічних категорій, у котрих логічно відтворюється реальний процес функціонування системи. До основних категоріальних рядів, ґрунтовно розглянутих у монографії, віднесено ряди: власності, способів виробництва, багатства. Науковець логічно розмежував глобальну і локальну політичну економію. Структура, зміст, проблеми кожної з них проаналізовані у двох останніх частинах монографії. Завершується дослідження роздумами про формування інформаційно-мережевої економіки, що функціонує на принципово інших, порівняно із сучасними, закономірностях.

Автор справедливо наголошує на зв'язку між динамічним розвитком сучасного світу, дедалі більшою його невизначеністю, зникненням звичних орієнтирів. Як доречно зауважує дослідник, відбуваються зміни не лише їхніх функціональних зв'язків, а й сутності та змісту. У цих умовах, окрім уміння проникати в сутність явищ і процесів, необхідно розкривати також способи перетворення сутнісних процесів у поверхові форми їх прояву і способи впливу через зовнішні форми на глибинні трансформації (с. 7, 8). Водночас науковець не тільки цілком слушно акцентує увагу читачів на всіх цих особливостях поняття “самостійність мислення”, його характерної ознаки – необхідності “проникнути в предмет, злитись з ним, з його складною структурою і функціонуванням” (с. 8), а й у полемічному запалі, на наш погляд, вдається до надто широкого (“не нюансованого”) узагальнення. Немовби на теперішньому етапі в суспільствознавстві, особливо в економічній теорії, панують функціональні підходи, прихильники яких свідомо не цікавляться сутністю явищ і процесів, а сучасна економічна освіта, орієнтуючись на панівні концепції мейнстріму, навчає лише функціональних підходів, не турбуючись про виховання самостійності мислення (с. 8, 9, 17).

Зауважимо, що така постановка питання, на нашу думку, залишається дискусійною та потребує ряду застережень. По-перше, протиставлення так

званих функціональних і сутнісних підходів у політичній економії (економічній теорії) відоме в теорії та історії економічної думки. Як свідчить історичний досвід, воно за певних умов у кінцевому підсумку може завести мислення у глухий кут. У теорії і на практиці воно означає штучне роз'єднання сутності економічних відносин і функціонального (господарського) механізму. По-друге, воно ніколи не охоплювало всієї сукупності економічних теорій, яка характеризується неоднорідністю з часів їх виникнення і до сьогодні. По-третє, протиставлення теорій по лінії поділу на “ті, що проникають в глибину (сутність) явищ”, і “ті, що ковзають по поверхні явищ, концентруються на формах прояву сутності”, є однією з відомих в економічній науці дихотомій. Насправді існує широкий континуум економічних теорій при класифікації їх по інших лініях поділу (наприклад, ортодоксальні та гетеродоксальні, формалістичні та реалістичні тощо).

Врешті-решт, далі автор монографії дещо пом'якшує свої попередні протиставлення певними роз'яснювальними зауваженнями. Важливе серед них – визнання реальності загалом успішного розвитку ринкової економіки у другій половині ХХ ст. при домінуючих в економічній теорії Заходу функціональних підходах (с. 17, 29 та ін.). Дослідник також постійно привертає увагу читачів до неортодоксальних і альтернативних панівному мейнстриму напрямів економічної теорії, котрі “з різних сторін розкривають недоліки мейнстриму і пропонують інші шляхи розвитку економічної науки та перетворення суспільних відносин” (с. 27). Як слушно зазначає науковець, найважливішим серед цих напрямів став інституціоналізм, що набув бурхливого розвитку, великого поширення та визнання і почав почасти претендувати на входження у мейнстрим (с. 27). Саме цей потужний напрям сучасних економічної та фінансової наук є об'єктом різнобічного дослідження та розвитку в працях А. А. Гриценка та представників очолюваної ним наукової школи – відомих українських науковців. Нарешті, ще одна важлива обставина – цінність самостійності мислення автор монографії цілком справедливо не зводить лише до однобічного пізнання сутності системи суспільно-економічних відносин на противагу зовнішнім формам їх прояву. Про це, зокрема, свідчить чітке формулювання поставленого науковцем завдання: “актуалізувати на сучасному рівні спроможність мислення проникати у суть предмета і теоретично відтворювати його власне життя в цілісності, в єдності внутрішніх джерел руху і розвитку із зовнішніми формами прояву сутності” (с. 9). До речі, з огляду на спроби частини сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників дотепер протиставляти сутнісний і функціональний підходи, з яких нібито лише перший адекватний економічній науці, посилаючись на вчення К. Маркса, наведемо такий факт. Творець “Капіталу” склав план із шести книг, виконання якого (на жаль, не реалізоване) мало б вивести аналіз на поверхню явищ і процесів, у сферу конкуренції, ринкового механізму.

Ще одна важлива особливість авторського дослідження інституціональної політичної економії стосується роздумів про цінність самостійності мислення та сучасного відродження інтересу саме до політичної економії як на-

уки. Зацікавленість у пізнанні сутності явищ і процесів у галузі економіки та фінансів А. А. Гриценко тісно пов'язує з причиною, суттю, перебігом та наслідками глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Як наголошує вчений, вона виявила неспроможність домінуючої економічної теорії (мейнстріму) адекватно відповісти на виклики часу, зумовила потребу в заміні наукової парадигми, актуалізувала необхідність політико-економічних підходів у наукових дослідженнях, насамперед у сфері інституціоналізму.

Корінна риса і водночас особливість розкриття автором монографії теоретико-методологічних засад інституціональної політекономії полягає в тому, що вона базується на аналізі категорій сумісно-поділених діяльності, праці, відносин і введенні їх в економічну теорію. З урахуванням цього науковець конкретизує предмет політичної економії як вивчення сумісно-поділених відносин у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання благ (с. 39). Таке визначення, навіть зважаючи на його специфіку, явно тяжіє до субстанціального тлумачення (через блага і потреби у всіх фазах суспільного відтворення), а не до пояснення через поведінку суб'єктів господарювання або раціонального використання обмежених ресурсів.

На підставі специфічного розуміння автором предмета політичної економії надається оригінальне трактування питання співвідношення політичної економії, мікро- та макроекономіки, інституціональної економіки (с. 39–41), глобальної й локальної політекономії, інституціональної архітекτονіки та інших проблем і структури сучасної економічної науки. Воно розвиває положення вченого про сумісно-поділені економічні відносини як вихідне відношення щодо всіх складових економічної теорії, кожна з яких вивчає ці відносини в контексті особливостей їхнього буття. Політична економія, стверджує автор монографії, безпосередньо вивчає сутність сумісно-поділених відносин, в єдності та суперечностях їх спільності й подільності, суспільного і приватного у всіх формах прояву. Вивчення конкретних форм втіленості названих відносин (фірм, домогосподарств, цін на окремі товари і т. ін.), зосередження тільки на аспекті подільності, на окремих суб'єктах і процесах породжує мікроекономіку як функціональну науку. Розгляд названих форм щодо лише їхньої сумісності утворює макроекономічну проблематику і макроекономіку. За сутнісних (не формальних) змін економічної системи, наголошує науковець, мікро- і макроекономіка неминуче змушені звертатися до політичної економії як свого історичного та логічного підґрунтя, щоб через пізнання сутності явищ і процесів, які змінилися, повернутися до власних (функціональних) предметів і внести до них необхідні корективи (с. 40, 41).

У контексті розгляду співвідношення предметів політичної економії, мікро- та макроекономіки інститути, за визначенням А. А. Гриценка, – це безпосередній стик, з'єднання, тотожність спільного і поділеного, індивідуального й суспільного, що втілюють загальне в індивідуальній поведінці людей (формування правил і норм – перехід від індивідуального до загального) і реалізуються в цій поведінці (підпорядкування правилам і нормам – пере-

хід від загального до індивідуального). Розвиваючи це положення стосовно інституціональної теорії, науковець показує, що вона за природою має дискретний, описовий і міждисциплінарний характер (с. 42).

Новизною, оригінальністю та методологічною перспективністю, на наш погляд, характеризується авторське тлумачення понять глобальної і локальної політекономії.

Відомо, що терміни “політична економія у широкому розумінні” та “політична економія у вузькому розумінні” ввів у науковий обіг Ф. Енгельс, а в українській науковій літературі початку ХХ ст. використав М. І. Туган-Барановський. За змістом обидва терміни відображали формаційний підхід до вивчення економічних явищ і процесів; суспільно-економічний поступ у них трактувався як революційний перехід від нижчих до вищих суспільних способів виробництва і суспільно-економічних формацій. Поняття глобальної та локальної політекономії побудовані на іншому підході. Згідно з аргументацією А. А. Гриценка, глобальна політекономія простежує всю історію розвитку системи економічних відносин (історичний аспект), доводячи її розгляд до сучасної глобальної економіки (логічний аспект). Локальна політекономія застосовує власну методологію до розв’язання окремих, порівняно самостійних проблем, що виникають у тих чи інших інституціональних умовах. Глобальність або локальність політекономії є вираженням конкретної форми її інституціональності. Разом із тим глобальна політична економія включає локальну, тоді як локальна існує тільки у співвідношенні з глобальною (с. 44, 257).

Загальні теоретико-методологічні положення щодо змісту й співвідношення глобальної та локальної політекономії дослідник широко розгортає у двох великих за обсягом (більше половини монографії) і значенням частинах праці та, власне, й у прикінцевій частині (політекономії майбутнього) (с. 257–491).

До питання глобальної та локальної політекономії автор монографії звертається також під кутом зору розкриття специфіки предмета і методу політичної економії, мікро-, макро- та інституціональної економіки. Читач має нагоду не лише закріпити в пам’яті викладене раніше про специфіку зазначених предметів, а й почерпнути нові знання про базові методи їх дослідження. За визначенням автора монографії, методом пізнання цілісної системи суспільно-поділених відносин у всіх фазах суспільного відтворення (тобто предмета політекономії) є діалектичне сходження від абстрактного до конкретного, яке інтегрує всі інші загальнонаукові та специфічні методи. Базовим методом мікроекономіки (предмет якої – вивчення окремих економічних структур на мікрорівні) є метод локалізації, тобто виокремлення певних явищ і процесів та їх розгляд у відносній відособленості від інших явищ і процесів. Предметові макроекономіки як дослідженню функціонування економіки в єдності всіх її складових відповідає базовий метод агрегування, тобто поєднання однорідних частин у певну сукупність як цілого (ВВП, сукупні попит та пропозиція і т. ін.).

Пошук базового методу інституціональної політекономії А. А. Гриценко здійснює шляхом аналізу процесу фракталізації, тобто визначення такої структури, частини якої подібні цілому (с. 55–57).

На думку науковця, метод, що дає можливість виокремити структуру (правило, норму), котра подібна собі у всіх складниках загалом, є методом фракталізації. Це базовий метод інституціональної економіки, на основі якого використовуються всі інші методи (с. 57).

Перехід до розгляду глобальної та локальної політекономії дослідник здійснив шляхом аналізу поєднання, взаємодії базових методів у процесі розв'язання пізнавальних завдань.

Цінним у цьому розгляді вважаємо послідовне проведення дослідником думки про необхідність і можливість використання у пізнавальному процесі як базових, так і всіх інших методів наукового дослідження. Щоправда, разом із тим наголошується, що метод сходження від абстрактного до конкретного є фундаментом системи економічного знання загалом, усіх його складових. Водночас із поля зору й аналізу дослідника, на жаль, зникає метод сходження від конкретного до абстрактного, співвідношення його з іншими методами. Науковець висуває та обґрунтовує тезу про неминучу опору методу сходження від абстрактного до конкретного на свою протилежність – еkleктичний метод. Його особливість, на думку А. А. Гриценка, полягає у відображенні реальності в емпіричній і випадковій формах, що зовнішньо поєднує різні частини і дає вихід за межі логіки до врахування всього багатства реальної дійсності, включаючи її нелогічність (с. 58). Автор монографії розкриває це положення, зокрема, досліджуючи специфіку предмета і методу інституціональної політекономії. Останній названий діалектичним, тобто за змістом таким, що поєднує діалектику сходження від абстрактного до конкретного з еkleктикою. Діалектичний підхід покликаний “дати теоретичну реконструкцію цілісної соціально-економічної системи”, а еkleктичний підхід – узагальнення і сполучення різнорідних фактів, емпірико-описовий перехід від однієї теорії цілісної системи до іншої (с. 58). У такій “синтезній” методології автор монографії вбачає нові можливості для осмислення сучасних нестандартних ситуацій як у світовій економіці в цілому, так і в окремих країнах та регіонах.

У монографії А. А. Гриценка виявлено та розкрито причини і фактори висунення в сучасній економічній літературі на перший план інституціонального аналізу. У тісному зв'язку з пошуком способів розв'язання проблем, породжених інституціоналізацією, її динамікою й чинниками, руйнуванням старих структур та появою нових і т. ін., дослідник порушив і, на наш погляд, на належному науковому рівні вирішив питання про формування інституціональної архітекtonіки (с. 85–94). На думку автора, вона поєднує значення глибинної інституціональної структури, мистецтва інституціонального будівництва і загального естетичного плану побудови цілісної системи інститутів [с. 88]. Інституціональну архітекtonіку вчений розглядає як елемент архітекtonіки, котру вважає особливою наукою, що ще тільки

формується у відповідь на суспільні потреби. Формується також її методологія на засадах поєднання методу сходження від абстрактного до конкретного і власного категоріального ряду. Серцевину останнього утворюють основні закони архітектоники – рівноваги, усереднення, або золоті середини, і ієрархічної структуризації, або золотого перетину, які діють у всіх цілісних системах, зокрема й щодо інституціональної архітектоники (с. 90).

Дослідник конкретизував своє попереднє загальне розуміння інституціональної архітектоники та дав таке визначення її суті: “це структура інститутів, що складається із правил, норм, стереотипів, традицій, установ та інших соціальних утворень у їх співвідношенні із суттю та загальним естетичним планом побудови цілісної соціальної системи” (с. 95). В аспекті розв’язання завдань інституціональної архітектоники критичному аналізу піддано різні варіанти тлумачення інститутів сучасними вітчизняними й зарубіжними науковцями. Аргументовано, що теперішнє розуміння інститутів не повною мірою задовольняє дослідників. У зв’язку з цим запропоновано нову класифікацію інститутів по лінії розрізнення (відмінностей) їх за техніко-технологічними, соціально-економічними та ідеологічними відмінностями.

Розглядаючи питання інституціональної архітектоники, центральне місце А. А. Гриценко слушно відводить з’ясуванню нових і маловивчених питань ієрархії та мережевих структур. Аналіз цих питань здійснено в такій логічній послідовності: співвідношення ієрархії та мережі як основна структурно-організаційна проблема сучасного суспільства; логіка історичного розвитку інституціональних форм співвідношення ієрархічних і мережевих структур; багатоманітність форм прояву суперечливої єдності ієрархії та мережі (с. 106–124). У монографії обґрунтовано та розкрито найскладнішу форму об’єднання мережі та ієрархії – зняття їх протилежностей і відхід в основу, яка проявляється на різних рівнях і в різних формах функціонування економічної системи.

Варто наголосити на злободенності порушених і досліджених науковцем проблем глобальної та локальної політекономії. Серед них відзначимо питання, у авторській термінології, політекономії грошей, сучасної фінансово-економічної кризи, інверсійного типу ринкової трансформації, комплементарності держави й ринку, довіри та ін.

Рецензована монографія – ще один важливий крок на шляху подальшого розвитку інституціонального напрямку сучасної економічної теорії в новітній системі економічних наук.